

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING INKLYUZIV SOLIQ SIYOSATI

DSc, dots. **To'la'kov Ulug'bek**

Termiz davlat universiteti

ORCID: 0000-0003-3151-1930

tulakov77@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqola "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan fiskal islohotlarning inklyuzivlik tamoyillariga muvofiqligini tahlil qiladi. Tadqiqotda soliq siyosatining iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashdagi roli Jeyms Mirrleesning optimal soliqqa tortish nazariyasi va zamonaviy empirik ma'lumotlar asosida o'rganilgan. Maqolada 2025-yilgi soliq kodeksidagi o'zgarishlar, xususan, ijtimoiy soliq stavkalarining tabaqalashuvi va yashirin iqtisodiyotni legallashtirish mexanizmlarining makroiqtisodiy ta'siri baholangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston soliq tizimi fiskal barqarorlikni saqlagan holda, inson kapitalini rivojlantirish va daromadlar tengsizligini yumshatishga qaratilgan inklyuziv modelga o'tmoqda.

Kalit so'zlar: inklyuziv soliq siyosati, optimal soliqqa tortish, Mirrlees modeli, ijtimoiy soliq, yashirin iqtisodiyot, BEPS, fiskal multiplikator.

ИНКЛЮЗИВНАЯ НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

DSc, доц. **Тулаков Улугбек**

Термезский государственный университет

Аннотация. Данная статья анализирует соответствие проводимых в рамках стратегии «Узбекистан – 2030» фискальных реформ принципам инклюзивности. В исследовании изучена роль налоговой политики в обеспечении баланса между экономической эффективностью и социальной справедливостью на основе теории оптимального налогообложения Джеймса Миррлиса и современных эмпирических данных. В статье оценивается макроэкономическое влияние изменений в Налоговом кодексе 2025 года, в частности, дифференциации ставок социального налога и механизмов легализации теневой экономики. Полученные результаты показывают, что налоговая система Узбекистана, сохраняя фискальную устойчивость, переходит к инклюзивной модели, направленной на развитие человеческого капитала и смягчение неравенства доходов.

Ключевые слова: инклюзивная налоговая политика, оптимальное налогообложение, модель Миррлиса, социальный налог, теневая экономика, BEPS, фискальный мультипликатор.

INCLUSIVE TAX POLICY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

DSc, assoc. prof. **Tolakov Ulugbek**
Termiz State University

Abstract. *This article analyzes the compliance of fiscal reforms implemented within the framework of the “Uzbekistan – 2030” strategy with the principles of inclusiveness. The study examines the role of tax policy in ensuring a balance between economic efficiency and social justice based on James Mirrlees’ optimal taxation theory and contemporary empirical data. The article evaluates the macroeconomic impact of changes in the 2025 Tax Code, particularly the progressive social tax rates and mechanisms for legalizing the shadow economy. The results indicate that Uzbekistan’s tax system, while maintaining fiscal stability, is transitioning toward an inclusive model aimed at developing human capital and mitigating income inequality.*

Keywords: *inclusive tax policy, optimal taxation, Mirrlees model, social tax, shadow economy, BEPS, fiscal multiplier.*

Kirish.

XXI asrning uchinchi o‘n yilligida jahon iqtisodiyoti chuqur strukturaviy o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Globallashuv jarayonlarining tezlashuvi, raqamli texnologiyalarning barcha sohalarga kirib borishi, iqlim o‘zgarishlari va demografik siljishlar davlat boshqaruvi oldiga yangi, murakkab vazifalarni qo‘ymoqda. Ushbu global transformatsiyalar fonida fiskal siyosat, xususan, soliq tizimi shunchaki davlat byudjeti daromadlarini shakllantiruvchi mexanizm sifatidagi an’anaviy roldan chekinib, jamiyatda ijtimoiy adolatni ta’minlash, iqtisodiy tengsizlikni yumshatish va barqaror inklyuziv o‘rishni rag‘batlantirishning eng qudratli institutsional vositasiga aylanmoqda.

“Inklyuziv soliq siyosati” tushunchasi zamonaviy iqtisodiy diskursda markaziy o‘rinni egalladi. Bu paradigma iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolat o‘rtasidagi azaliy dixotomiyani (qarama-qarshilikni) bartaraf etishga urinishdir. An’anaviy neoklassik yondashuvlarda soliqlar ko‘pincha bozor muvozanatini buzuvchi va iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi omil sifatida qaralgan bo‘lsa, inklyuziv yondashuv soliqlarni inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash va daromadlarni adolatli qayta taqsimlash orqali uzoq muddatli barqaror o‘rishning poydevori sifatida talqin qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi uchun ushbu masala ayniqsa dolzarbdir. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida mamlakatni yuqori o‘rta daromadli davlatlar qatoriga olib chiqish, yalpi ichki mahsulot (YAIM) hajmini 160 milliard dollarga, aholi jon boshiga daromadni esa 4 ming dollarga yetkazish kabi ambitsiyali maqsadlar belgilangan. Bu maqsadlarga erishish nafaqat iqtisodiy o‘rish sur‘atlarini jadallashtirishni, balki hosil qilingan milliy boylikning jamiyat a‘zolari o‘rtasida adolatli taqsimlanishini ta’minlashni talab etadi (Farmon, 2023).

Adabiyotlar tahlili.

Optimal soliqqa tortish bo‘yicha klassik yondashuv Mirrlees (1971) modeliga borib taqaladi: davlat qayta taqsimlash maqsadiga erishishga intilar ekan, shaxslarning mehnat taklifi javobi va “qobiliyat”ning kuzatilmaligi sababli optimal soliq jadvali muammosi yuzaga keladi.

Keyingi tadqiqotlar optimal marginal stavkalarni amaliy hisoblashda elastikliklardan foydalanish va optimal soliq jadvalini kalibrlash imkoniyatlarini ko‘rsatadi (Saez, 2001; Piketty and Saez, 2013).

Daromad soliqlari bilan iste‘mol soliqlari o‘rtasidagi dizayn masalasida Atkinson, Stiglitz (1976) natijasi (ma‘lum sharoitlarda) differensial iste‘mol soliqlarining zarurligi bo‘yicha ehtiyotkor yondashuvni bildiradi va qayta taqsimlashning asosiy yukini daromad solig‘i va transferlar kombinatsiyasiga qaratishni asoslaydi. Shu ma‘noda, inklyuzivlikni baholashda

nafaqat progressiv stavkalar, balki baza, imtiyozlar va transferlar uyg'unligi hamda ma'murchilik imkoniyatlari birgalikda ko'rilishi lozim.

Entoni Atkinson va Jozef Stiglits (1976) tomonidan ishlab chiqilgan teorema bilvosita soliqlar (masalan, QQS va aksizlar) dizayni bo'yicha muhim yo'l-yo'riq beradi. Teoremaning mohiyati shundaki, agar hukumat daromad solig'ini optimal tarzda (odamlarning qobiliyatiga qarab) qo'llay olsa, u holda iste'mol tovarlarini turlicha stavkalarda soliqqa tortishga hojat qolmaydi.

Frenk Ramsey (1927) tomonidan taklif etilgan soliqqa tortish qoidasi samaradorlikni maksimallashtirish uchun soliqlar talab elastikligiga teskari proporsional bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot inklyuziv soliq siyosatining makroiqtisodiy va ijtimoiy ta'sirini baholashga qaratilgan. Unda tizimli va kompleks yondashuv asosida soliqlarning xususiy iste'mol, investitsiyalar, davlat xarajatlari hamda sof eksportga ta'siri makroiqtisodiy model orqali tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy va statistik tahlil, induksiya va deduksiya, mantiqiy umumlashtirish hamda institutsional tahlil usullaridan foydalanildi. Empirik asos sifatida O'zbekistonning rasmiy fiskal va statistik ma'lumotlari, shuningdek IHTT va xalqaro moliyaviy institutlar hisobotlari qo'llanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Inklyuziv soliq siyosati mohiyatini to'liq anglash uchun uning iqtisodiy nazariyadagi ildizlariga murojaat qilish zarur. Ko'pchilik uchun inklyuzivlik faqat boylardan ko'proq soliq olib, kambag'allarga berish (progressivlik) deb tushunilsa-da, ilmiy adabiyotlarda bu tushuncha ancha keng va murakkab institutsional arxitekturani ifodalaydi.

Soliq tizimini loyihalashda davlatlar doimo uchta fundamental maqsad o'rtasidagi muvozanatni topishga majbur bo'ladilar, ularni shartli ravishda "Soliq siyosatining imkonsiz uchligi (adolat, samaradorlik va ma'murchilik)" deb atash mumkin:

1. Soliq yuki to'lovchilarning to'lov qobiliyatiga qarab taqsimlanishi kerak (vertikal adolat) va bir xil daromadga ega bo'lganlar bir xil soliq to'lashi kerak (gorizontal adolat).

2. Soliqlar iqtisodiy agentlarning (ishchilar, investorlar, iste'molchilar) xatti-harakatlarini imkon qadar kamroq buzishi, ya'ni mehnat qilish va investitsiya kiritish rag'batini so'ndirmasligi lozim.

3. Tizim sodda, tushunarli va yig'ish uchun arzon bo'lishi, soliqdan qochish imkoniyatlarini minimallashtirishi kerak.

Tadqiqotlarda "inklyuziv soliq siyosati"ga aynan shu uch yo'nalish kesishmasida ta'rif beriladi. Unga ko'ra, inklyuziv soliq siyosati deganda faqat progressiv stavkalar emas, balki soliq bazasining kengligi, imtiyozlar arxitekturasi, transferlar bilan uyg'unlik, norasmiy sektorni hisobga oluvchi dizayn hamda fiskal ijtimoiy shartnoma sifatini oshiruvchi institutlar majmuasi tushuniladi.

Bu ta'rifdan kelib chiqib, inklyuzivlikning uchta asosiy ustunini ajratib ko'rsatish mumkin: soliq tizimi past daromadli qatlamlarni himoya qilishi va ularning asosiy ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirishi kerak.

soliq to'lovchi uchun tizimning tushunarli bo'lishi, ma'muriy yukning pastligi va yig'ilgan soliqlarning jamiyat farovonligiga sarflanishiga bo'lgan ishonch.

imtiyozlarni qisqartirish va yashirin iqtisodiyotni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish, bu esa o'z navbatida ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish uchun barqaror resurs manbasini yaratadi.

Inklyuziv soliq siyosatining nazariy poydevori britaniyalik iqtisodchi, Nobel mukofoti laureati Jeyms Mirrleesning (James Mirrlees) 1971-yilda chop etilgan "Optimal daromad solig'i nazariyasi" (An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation) asariga borib taqaladi.

Mirrlees (1971) modeli soliq nazariyasidagi inqilobiy yondashuv bo'lib, u davlatning qayta taqsimlash funksiyasi va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi ziddiyatni matematik tilda ifodalab berdi. Modelning asosiy g'oyasi quyidagicha:

Davlat ijtimoiy farovonlik funksiyasini maksimallashtirishga intiladi va buning uchun daromadlarni yuqori daromadlilar hisobidan kam daromadlilarga qayta taqsimlashni xohlaydi. Biroq, davlat oldida jiddiy "axborot asimmetriyasi" muammosi turadi. Davlat har bir fuqaroning haqiqiy "qobiliyati"ni (skill/productivity) yoki potensialini bevosita kuzata olmaydi; u faqat fuqaroning deklaratsiya qilgan daromadini ko'ra oladi.

Agar davlat yuqori daromadli (yuqori qobiliyatli) shaxslarga haddan tashqari yuqori marjinal soliq stavkalarini (masalan, 70-80%) qo'llasa, bu shaxslar ikki xil reaksiyani namoyon etishi mumkin:

Birinchidan, ilar kamroq ishlashni afzal ko'rishadi, chunki qo'shimcha mehnatdan olingan daromadning katta qismi soliqqa ketadi (Substitution effect).

Ikkinchidan, ular o'zlarini "kam qobiliyatli" yoki "kam daromadli" qilib ko'rsatishga harakat qilishadi.

Bu holat "Rag'batlantirish muvofiqligi cheklovi" deb ataladi. Mirrleesning asosiy xulosasi shuki, optimal soliq jadvali shunday tuzilishi kerakki, u yuqori qobiliyatli shaxslarni ko'proq ishlashga va ko'proq daromad topishga (va demak, ko'proq soliq to'lashga) undashi lozim.

Mirrleesning tadqiqotlari O'zbekistonning inklyuziv soliq siyosati uchun uchta fundamental xulosani taqdim etadi:

1. Past daromadli aholini qo'llab-quvvatlashning eng samarali yo'li – bu daromadning ma'lum bir qismigacha soliq solmaslik yoki ishlayotgan kam ta'minlanganlarga "soliq kreditlari" (negative income tax) berishdir. O'zbekistonda 2025-yildan boshlab "Ijtimoiy himoya reyestri"ga kirgan fuqarolarni ishga olgan tadbirkorlar uchun ijtimoiy soliqning 12% dan 1% ga tushirilishi aynan shu mantiqqa asoslangan (Farmon, 2023). Bu chora past malakali ishchi kuchi uchun mehnat bozoriga kirish to'sig'ini pasaytiradi va ularni "nafaqa oluvchi" maqomidan "faol soliq to'lovchi" maqomiga o'tkazishga yordam beradi.

2. Garchi intizomiy jihatdan boylardan juda ko'p soliq olish jozibali ko'rinsa-da, Mirrlees modeli eng yuqori daromadlar uchun marjinal soliq stavkasini pasaytirish (yoki o'sishini cheklash) umumiy soliq tushumini oshirishi mumkinligini ko'rsatadi. Chunki bu eng unumdor qatlamning mehnat unumdorligini rag'batlantiradi. O'zbekistonning proporsional daromad solig'i shkalasidan foydalanishi va yuqori daromadlar uchun keskin progressivlikdan tiyilishi ushbu nazariyaga qisman mos keladi, garchi inklyuzivlik nuqtai nazaridan quyi bo'g'inda progressivlik elementlari (soliqdan ozod minimum) zarur bo'lsa-da.

3. Mukammal tenglikka erishish imkonsiz va har qanday qayta taqsimlash samaradorlikning yo'qotilishi bilan bog'liq. Shuning uchun siyosatchilar "chelakdagi teshik" effektini hisobga olishlari kerak: boylardan olingan pulning bir qismi kambag'allarga yetib borguncha ma'muriy xarajatlar va iqtisodiy buzilishlar tufayli yo'qoladi.

Tovarlar o'rtasidagi soliq stavkalarini farqlash (masalan, oziq-ovqatga past QQS, texnikaga yuqori QQS qo'yish) optimal yechim emas. Chunki daromad solig'i va to'g'ridan-to'g'ri transferlar orqali qayta taqsimlashni amalga oshirish samaraliroqdir. Tovar soliqlarining differentsiatsiyasi iste'mol tanlovini buzadi va ma'muriy jihatdan murakkablik tug'diradi.

O'zbekistonda ko'pincha ijtimoiy ahamiyatga ega tovarlarga (non, go'sht, transport) QQS imtiyozlari berish orqali aholini himoya qilishga uriniladi. Biroq, Atkinson-Stiglitz yondashuvi va taqdim etilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bunday imtiyozlar ko'pincha "regressiv subsidiya"ga aylanadi. Boy oilalar kambag'al oilalarga qaraganda mutlaq qiymatda ko'proq non va go'sht iste'mol qiladi. Demak, non uchun berilgan QQS imtiyozidan boylar ko'proq foyda ko'radi. QQS bazasini kengaytirish va stavkani yagona qilish (masalan, 12%), tushgan qo'shimcha daromadni esa aniq maqsadli naqd pul transferlari (cash transfers) orqali kam ta'minlanganlarga qaytarish. Bu usul imtiyozlarga qaraganda ancha adolatli va samarali hisoblanadi.

Ramsey (1927) qoidasida talab elastikligi past bo'lgan tovarlar (masalan, asosiy oziq-ovqat, benzin) yuqoriroq stavkada, talab elastikligi yuqori bo'lgan tovarlar (hashamatli buyumlar) pastroq stavkada soliqlarga tortilishi kerak, shunda bozor buzilishi minimal bo'ladi. Biroq, bu qoida adolat nuqtai nazaridan ziddiyatlidir, chunki elastikligi past tovarlar ko'pincha zaruriy tovarlar bo'lib, ularni kambag'allar iste'mol qiladi. Shu sababli, zamonaviy inklyuziv soliq siyosati ushbu qoidani ijtimoiy adolat maqsadlari bilan muvozanatlashni talab qiladi. O'zbekistonda hashamatli tovarlar va sog'liq uchun zararli mahsulotlarga (shakar, tamaki) aksiz solig'ining kiritilishi Ramsey qoidasidan chekinish bo'lsa-da, inklyuzivlik va ijtimoiy farovonlik nuqtai nazaridan oqlanadi.

Inklyuziv soliq siyosatining iqtisodiyotga ta'sirini baholash uchun uning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sir kanallarini – transmissiya mexanizmlarini tahlil qilish lozim. Tadqiqotda Keynscha makroiqtisodiy tenglama asos qilib olingan:

$$YAIM = IS + INV + DX + (EKS - IMP) \quad (1)$$

bu yerda:

YAIM – yalpi ichki mahsulot, ya'ni ma'lum davrda mamlakat hududida yaratilgan yakuniy tovar va xizmatlar qiymati.

IS – yakuniy iste'mol xarajatlari (aholi va uy xo'jaliklarining tovar va xizmatlarga qilgan xarajatlari).

INV – investitsiyalar (asosiy kapitalga qo'yilmalar, qurilish, uskunalar, zaxiralardagi o'zgarishlar).

DX – davlat xarajatlari (davlatning tovar va xizmatlar xaridlari).

EKS – eksport (chet elga sotilgan tovar va xizmatlar).

IMP – import (chet eldan sotib olingan tovar va xizmatlar).

Soliq siyosati har bir komponentga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Xususiylar iste'mol yalpi ichki mahsulotning eng katta qismini tashkil etadi. Inklyuziv soliq siyosati, xususan, past va o'rta daromadli aholi uchun soliq yukini kamaytirish, ularning "ixtiyorida sof daromadi"ni $Y_d = Y - T$ oshiradi.

Iqtisodiy nazariyaga ko'ra, past daromadli aholining "iste'molga bo'lgan marjinal moyilligi" boylarga qaraganda ancha yuqori bo'ladi. Masalan, kambag'al oilaga berilgan qo'shimcha 100 ming so'mning deyarli hammasi bozorga qaytib kiradi (non, kiyim-kechak sotib olish uchun), boy oila esa bu pulni jamg'arishi mumkin.

2025-yildan boshlab maktab va kollej o'quvchilarini ishga olganlik uchun ijtimoiy soliqning 1% gacha pasaytirilishi va ishchining o'zidan olinadigan daromad solig'ining (JShDS) ham 1% etib belgilanishi yoshlarning qo'lidagi real daromadni oshiradi. Bu esa ichki bozorda to'lov qobiliyatiga ega talabni shakllantirib, iqtisodiy o'sishga multiplikativ ta'sir ko'rsatadi (Farmon, 2023).

Investitsiyalar soliq siyosatiga eng sezgir makroiqtisodiy o'zgaruvchidir. Inklyuziv soliq siyosati doirasida investitsiyalarni rag'batlantirishda "imtiyozlar dizayni" hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bunda ikki xil yondashuv mavjud:

1. Foydaga asoslangan imtiyozlarga soliq ta'tillari, pasaytirilgan foyda solig'i stavkalari kiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu turdagi imtiyozlar ko'pincha samarasizdir, chunki ular allaqachon foyda olayotgan korxonalarga "havodan pul" beradi, lekin yangi investitsiya kiritishga majburlamaydi.

2. Xarajatlarga asoslangan imtiyozlarga investitsion soliq kreditlari (investment tax credits), tezlashtirilgan amortizatsiya kiradi. Bu imtiyozlar faqat korxona real aktivlarga (uskuna, bino, texnologiya) pul sarflagandagina beriladi.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasi va IHTT tavsiyalari asosida mamlakatda "foydaga asoslangan" imtiyozlardan "xarajatlarga asoslangan" imtiyozlarga o'tish tendensiyasi kuzatilmoqda. Masalan, 100 kVt gacha quvvatga ega qayta tiklanuvchi energiya qurilmalaridan

olingan foydani soliqdan ozod qilish aynan “yashil” aktivlarga investitsiya kiritishni rag‘batlantiradi. Bu makroiqtisodiy darajada kapital zaxirasini oshirishga va ishlab chiqarish potensialini kengaytirishga xizmat qiladi (Piketty and Saez, 2013).

Inklyuziv soliq siyosati davlat xarajatlarini moliyalashtirish uchun barqaror resurs bazasini talab qiladi. Agar soliqlar haddan tashqari kamaytirilsa (populistik maqsadlarda), byudjet taqchilligi yuzaga keladi. Bu taqchilikni qoplash uchun davlat pul bosib chiqarishga (inflyatsiya) yoki tashqi qarz olishga majbur bo‘ladi. Inflyatsiya esa eng avvalo kambag‘allarga zarba beruvchi “yashirin soliq”dir.

Shu bois, O‘zbekistonda soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish siyosati olib borilmoqda. 2025-yilda yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash hisobiga byudjetga qo‘shimcha 20 trillion so‘m tushishi kutilmoqda. Bu mablag‘lar ijtimoiy infratuzilma (maktablar, kasalxonalar, yo‘llar) qurilishiga yo‘naltirilsa, davlat xarajatlari multiplikatori (Government spending multiplier) ishga tushadi va iqtisodiy o‘sishni jadallashtiradi.

Soliq siyosati tashqi savdo balansiga ham ta‘sir qiladi. Eksportga beriladigan soliq imtiyozlari (masalan, QQSning 0% stavkasi, foyda solig‘idan ozod qilish) eksport hajmini oshirishga xizmat qiladi. Biroq, Jahon savdo tashkiloti (JST) qoidalariga ko‘ra, to‘g‘ridan-to‘g‘ri eksport subsidiyalari taqiqlanadi.

O‘zbekistonning JSTga a‘zo bo‘lish jarayoni doirasida 2025-yil 1-yanvardan boshlab eksport uchun berilgan foyda va aylanma solig‘i bo‘yicha imtiyozlarning bekor qilinishi muhim makroiqtisodiy hodisadir (Farmon, 2023). Garchi bu qisqa muddatda eksportchilarning xarajatlarini oshirsa-da, uzoq muddatda iqtisodiyotda resurslarning samarali taqsimlanishiga olib keladi. Eksport faqat imtiyoz hisobiga emas, balki real raqobatbardoshlik va unumdorlik hisobiga o‘lishi kerak. Bu esa makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

O‘zbekiston hukumati tomonidan so‘nggi yillarda, xususan, 2025-yil uchun qabul qilingan soliq siyosati o‘zgarishlari mamlakatning inklyuzivlik sari dadil qadam tashlayotganini ko‘rsatadi. Bu o‘zgarishlarni bir necha strategik yo‘nalishlarga ajratib tahlil qilish mumkin.

Quyidagi 1-jadvalda 2025-yil 1-yanvardan kuchga kirgan asosiy fiskal o‘zgarishlar va ularning inklyuzivlikka ta‘siri umumlashtirilgan.

Inklyuzivlikning eng yaqqol amaliy ifodasi – bu ijtimoiy zaif qatlamlarni ish bilan ta‘minlashni rag‘batlantiruvchi soliq mexanizmlaridir. O‘zbekistonda joriy etilgan “1% lik ijtimoiy soliq” rejimi Mirrlees modelidagi “Extensive Margin” (ishga kirish chegarasi) nazariyasiga to‘liq mos keladi. Ish beruvchi uchun malakasi past bo‘lgan, kam ta‘minlangan fuqaroni ishga olish iqtisodiy jihatdan xavfli va qimmat bo‘lishi mumkin. 12% lik ijtimoiy soliq bu xarajatni yanada oshiradi. 1% lik stavka esa bu to‘siqni olib tashlaydi. Bu yerda davlat vaqtinchalik soliq tushumidan voz kechib, uzoq muddatli ijtimoiy barqarorlikka investitsiya kiritmoqda. Agar bu fuqaro ishga joylashsa, u nafaqa so‘rashni to‘xtatadi va o‘zi daromad topib, iste‘mol orqali (QQS, aksiz) byudjetga hissa qo‘shishni boshlaydi.

2025-yildan shakarli ichimliklarga aksiz solig‘ining kiritilishi O‘zbekiston soliq siyosatida “sog‘liqni saqlash fiskalizmi” davri boshlanganini anglatadi. Iqtisodiy tilda bu “Pigu soliqlari” deb ataladi. Shakarli ichimliklarni haddan tashqari iste‘mol qilish qandli diabet va semizlik kabi kasalliklarni keltirib chiqaradi. Bu kasalliklarni davolash xarajatlari davlat sog‘liqni saqlash tizimi zimmasiga tushadi. Soliqning maqsadi – bu “yashirin ijtimoiy xarajat”ni mahsulot narxiga kiritish va iste‘molni kamaytirishdir. Tanqidchilar bunday soliqlar regressiv ekanligini (kambag‘allar daromadiga nisbatan ko‘proq to‘laydi) ta‘kidlashadi. Agar ushbu soliqdan tushgan mablag‘lar maqsadli ravishda maktablarda bepul sog‘lom ovqatlanishni tashkil etishga yoki diabetga chalinganlar uchun dori vositalarini subsidiyalashga yo‘naltirilsa, soliqning regressiv ta‘siri neytrallanadi va u haqiqiy inklyuziv vositaga aylanadi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi soliq siyosatidagi asosiy o'zgarishlar

Soliq turi	O'zgarish mazmuni	Maqsad va inklyuzivlik jihati
Ijtimoiy soliq	Kam ta'minlanganlarni ishga olganda stavka 12% dan 1% ga tushirildi (2028-yilgacha).	Bandlikni rag'batlantirish. Kambag'al qatlamni "nafaqa oluvchi"dan "soliq to'lovchi"ga aylantirish.
	Maktab/kollej o'quvchilarini ishga olganda ish beruvchiga 1%, ishchiga 1% JShDS.	Yoshlar ishsizligini kamaytirish, erta kasbiy integratsiya.
Aksiz	1-apreldan shakarli ichimliklarga 500 so'm/litr aksiz joriy etiladi.	Aholi salomatligini himoya qilish (diabetga qarshi), "Pigu solig'i".
	Import va mahalliy sigaretlar stavkasi tenglashtirildi (340,000 so'm/1000 dona).	Sog'lom raqobat va aholi salomatligi. JSST talablari.
Foyda solig'i	Elektron tijorat uchun stavka 7.5% dan 10% ga, aylanma soliq 2% dan 3% ga oshirildi.	An'anaviy va raqamli savdo o'rtasida soliq neytralligi va adolatli raqobat.
	Eksportdan tushgan tushumga foyda va aylanma solig'i imtiyozlari bekor qilindi.	JST standartlariga moslashish, bozor distortiyasini yo'qotish.

"Yashil" iqtisodiyotga o'tish – inklyuzivlikning ajralmas qismidir, chunki iqlim o'zgarishi oqibatlaridan eng ko'p kambag'al aholi aziyat chekadi. O'zbekistonda 100 kVt gacha quvvatga ega qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan olingan foydani 3 yildan 10 yilgacha soliqdan ozod qilish nafaqat yirik biznesni, balki uy xo'jaliklarini ham qamrab oladi. Bu aholining energiya mustaqilligini oshiradi va qishloq joylarida barqaror energiya ta'minotini yaratadi (Qonun, 2019). Shuningdek, 2025-yil oktyabrdan boshlab atrof-muhitga ta'sir ko'rsatuvchi korxonalardan "Yashil sertifikat" talab qilinishi ekologik mas'uliyatni soliq va ma'muriy tartibga solish tizimiga integratsiya qiladi (Qaror, 2025).

O'zbekiston iqtisodiyotining inklyuziv rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan eng katta omillardan biri – bu norasmiy (yashirin) iqtisodiyotning katta hajmidir. Norasmiy sektorda ishlovchilar mehnat huquqlaridan, pensiya ta'minotidan va ijtimoiy sug'urtadan mahrum bo'ladilar. Shu bois, "soya"dagi iqtisodiyotni legallashtirish – bu eng avvalo ijtimoiy himoya masalasidir.

Tadqiqotlar natijasida "ko'prik" rejimini taklif etamiz. Bu rejimlar norasmiy sektor vakillariga (masalan, bozordagi sotuvchi, taksichi, hunarmand) birdaniga murakkab buxgalteriya va yuqori soliqlarni yuklamasdan, bosqichma-bosqich rasmiy sektorga o'tish imkonini beradi. Hozirda 100 dan ortiq faoliyat turlari bo'yicha o'zini o'zi band qilish va soliqdan ozod bo'lish (faqat ijtimoiy soliq to'lash) imkoniyati yaratilgan. Bu – klassik "ko'prik" rejimidir.

Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish inklyuzivlikning "ma'muriy" ustunini mustahkamlaydi. 2025-yil noyabrdan boshlab yakka tartibdagi tadbirkorlar va o'zini o'zi band qilganlar uchun masofaviy biometriya orqali ro'yxatdan o'tish va elektron raqamli imzosiz (ERI) hujjatlarni imzolash imkoniyatining yaratilishi tizimga kirish to'siqlarini (compliance costs) keskin kamaytiradi. Raqamlashtirish shuningdek "Risk-analitika" imkoniyatini beradi. Soliq organlari endi "hammani tekshirish" o'rniga, faqat shubhali operatsiyalarni amalga oshirganlarni (risk guruhini) tekshiradi. Bu esa halol ishlayotgan 95% tadbirkorlar uchun ma'muriy bosimning yo'qolishini anglatadi.

O'zbekistonning soliq siyosati global iqtisodiy jarayonlardan ajralgan holda kechmaydi. Mamlakatning OECD/G20 "Inklyuziv doirasi"ga qo'shilishi milliy soliq tizimining xalqaro standartlarga integratsiyalashuvida tarixiy voqea bo'ldi. BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) – bu soliq bazasini yemirilishi va foydani ko'chirishga qarshi kurash rejasidir.

O'zbekiston ushbu platformaga qo'shilish orqali quyidagi majburiyatlarni oldi va imkoniyatlarga ega bo'ldi¹:

1. Dunyo bo'ylab yirik transmilliy korporatsiyalar uchun kamida 15% miqdorida foyda solig'ini joriy etish. Bu O'zbekistonga investorlarni jalb qilish uchun o'ta past soliq stavkalarini taklif qilish ("race to the bottom") bosimidan xalos bo'lishga yordam beradi. Endi investorlar soliq imtiyoziga emas, balki infratuzilma, kadrlar va qonun ustuvorligiga qarab davlat tanlaydilar.

2. Google, Facebook, Apple kabi gigantlar O'zbekistonda jismoniy ofisga ega bo'lmasalar-da, bu yerda daromad topadilar. BEPS mexanizmlari ushbu daromadlardan adolatli soliq undirish huquqini beradi. O'zbekistonda "Google solig'i" (QQS) ning joriy etilishi buning dastlabki bosqichi edi, endilikda foyda solig'i bo'yicha ham mexanizmlar ishlab chiqilmoqda.

O'zbekistonning JSTga a'zo bo'lish harakati soliq siyosatiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. JST qoidalari eksportni to'g'ridan-to'g'ri subsidiyalashni (masalan, eksportdan tushgan foydani soliqdan ozod qilishni) taqiqlaydi. 2025-yildan eksport imtiyozlarining bekor qilinishi shu talabning ijrosidir. Bu o'zgarish mahalliy ishlab chiqaruvchilarni davlat ko'magiga emas, balki bozor samaradorligiga tayanishga majbur qiladi. Bu qisqa muddatda og'riqli bo'lishi mumkin, ammo uzoq muddatda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi.

Soliq islohotlarining qanchalik inklyuziv ekanligini baholash uchun aniq empirik indikatorlardan foydalanish zarur. Tadqiqotda quyidagi ko'rsatkichlar taklif etiladi:

1. Kakwani indeksi soliq tizimining progressivligini o'lchaydi. $K = C_T - G$, bu yerda C_T – soliqlar konsentratsiyasi koeffitsiyenti, G – daromadlar Jini koeffitsiyenti. Agar $K > 0$ bo'lsa, soliq tizimi progressiv (inklyuziv) hisoblanadi. O'zbekiston hukumati har yili ushbu indeksni hisoblab, jamoatchilikka e'lon qilib borishi maqsadga muvofiq.

2. Marjinal soliq-benefit insidensi – bu ko'rsatkich byudjetga tushgan qo'shimcha bir so'm soliq va aholiga berilgan qo'shimcha bir so'm nafaqaning turli daromad guruhlariga qanday taqsimlanishini ko'rsatadi. Haqiqiy inklyuziv tizimda soliq yuki asosan yuqori desillarga (boylarga), benefitlar esa quyi desillarga (kambag'allarga) tushishi kerak.

Xulosa va takliflar.

O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida amalga oshirayotgan soliq islohotlari mamlakatning bozor iqtisodiyotiga o'tish davridagi murakkab jarayonlarni boshqarishda inklyuziv yondashuvni tanlaganidan dalolat beradi. 2025-yilgi o'zgarishlar – ijtimoiy soliqni kamaytirish, sog'liqni saqlashga yo'naltirilgan aksizlar, yashil energetika imtiyozlari – bularning barchasi ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlikni uyg'unlashtirishga qaratilgan qadamlardir.

Biroq, tizimni yanada takomillashtirish va strategik maqsadlarga erishish uchun quyidagi takliflarni amalga oshirish zarur:

1. Iqtisodiyotda "renta qidirish" holatlarining oldini olish uchun barcha "foydaga asoslangan" imtiyozlarni bekor qilib, to'liq "xarajatlarga asoslangan" (investitsion kreditlar, ilmiy-tadqiqot chegirmalari) tizimga o'tish lozim. Har bir imtiyoz uchun "Sunset clause" (amal qilish muddatining tugashi) va samaradorlik indikatorlari (KPI) belgilanishi shart.

2. QQS va aksiz soliqlaridan tushadigan daromadning bir qismini avtomatik ravishda kam ta'minlangan oilalarga "energiya kompensatsiyasi" yoki "bolalar nafaqasi" ko'rinishida qaytarish mexanizmini joriy etish. Bu soliq islohotlariga bo'lgan ijtimoiy ishonchni oshiradi.

3. Soliq siyosatida gender tengligini ta'minlash. Masalan, ayollarning mehnat bozoridagi ishtirokini oshirish uchun bolalar bog'chasi va enaga xarajatlarini soliqdan chegirib tashlash (tax deduction) tizimini joriy etish.

¹ Uzbekistan joins the Inclusive Framework on BEPS and participates in the agreement to address the tax challenges arising from the digitalisation of the economy – OECD.

4. "Soliq to'lovchi portali" orqali har bir fuqaroga o'zi to'lagan soliqning qancha qismi ta'limga, qanchasi sog'liqni saqlashga ketganini ko'rsatuvchi personal hisobotlarni taqdim etish. Bu norasmiy sektorni qisqartirishning eng samarali ruhiy vositasidir.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv soliq siyosati – bu bir martalik akt emas, balki doimiy takomillashib boruvchi jarayondir. O'zbekiston ushbu yo'lda to'g'ri traektoriyani tanlagan va xalqaro tajribaga asoslangan holda islohotlarni davom ettirishi mamlakatning barqaror va farovon kelajagini ta'minlaydi.

Adabiyotlar / Jumepamypa / Reference:

Atkinson A.B. and Stiglitz J.E. (1976) *The Design of Tax Structure: Direct versus Indirect Taxation. Journal of Public Economics*.

Atkinson, A. B., & Stiglitz, J. E. (1976). *The design of tax structure: Direct versus indirect taxation. Journal of Public Economics*, 6(1-2), 55-75.

Farmon (2018) *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5468-sonli Farmoni*.

Farmon (2023) *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida" PF-158-son Farmoni*.

Mirrlees J.A. (1971) *An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. Review of Economic Studies*.

Piketty T. and Saez E. (2013) *Optimal Labor Income Taxation. In: Handbook of Public Economics*.

Qaror (2025) *Vazirlar Mahkamasining 2025 yil 15-apreldagi «O'zbekiston Respublikasida mahsulotlarni ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishda texnologik jarayonlarni ekologik sertifikatlash tizimini joriy etish to'g'risida»gi 230-sonli Qarori*.

Qonun (2019) *O'zbekiston Respublikasi. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining 30.12.2019-yildagi O'RQ-599-son Qonuni bilan tasdiqlangan*.

Ramsey, F. P. (1927). *A Contribution to the Theory of Taxation. The Economic Journal*, 37(145), 47-61.

Saez E. (2001) *Using Elasticities to Derive Optimal Income Tax Rates. Review of Economic Studies*.